

kritika

Primož Krašovec

Prihod / Arrival, 2016, Denis Villeneuve

Prihod in problem tujosti intelligence

Prihod (Arrival, 2016, Denis Villeneuve) je morda prelomno delo – klišejska sintagma, vem, a še vedno boljša kot žanrski mejnik – filmske znanstvene fantastike, saj se na inovativen način ukvarja z osnovno temo te prej umetniške ali literarne drže kot žanra: s problemom tujosti, odnosa do tujosti, komunikacije z njo. Vsem posameznim značilno znanstvenofantastičnim temam je skupen ravno problem tujosti, najsibo tujost tehnologije (umetna inteligenca, roboti), tujost inteligentnih bitij z drugih planetov ali tujost v nas samih (okužbe, virusi, tehnološki vsadki). Natančneje rečeno, za razliko od

podobne (umetniške in filmske) drže, hororja, ki raziskuje tujost na ravni afekta (groza, tesnoba, fobične reakcije, a hkrati nezaustavljiva privlačnost tujosti), znanstvena fantastika raziskuje tujost na ravni intelligence: kako bi delovala radikalno tuja – bodisi biološka bodisi tehnološka – civilizacija, tj. kako bi, denimo, replikanti mislili, o čem in kako bi sanjali, kako bi vesoljci potovali skozi vesolje ali, kot v primeru *Prihoda*, kako bi vesoljci govorili.

V slabi ali površni znanstveni fantastiki so tujci vedno še ena različica nas: neka vrsta ljudi, ki ima sicer gube na čelu ali

lovke namesto rok, a so še vedno kot ljudje. Morda spuščajo čudne zvoke, a še vedno govorijo na enak način kot ljudje (le da drug jezik), morda so njihove vesoljske ladje čudne oblike, a še vedno različica raket ali *space shuttlov*, njihove obleke so nenavadno dizajnirane, a še vedno obleke ... V slabi znanstveni fantastiki lahko zato vedno razberemo alegorijo te ali one človeške družbe in temu ustrezen moralni poduk, prečloveške teme z eksotičnimi kostumi, nevarnosti totalitarne vlade ali neomejenega kapitalizma ... Tujec slabe znanstvene fantastike je psevdotujec, nekdo, ki se sicer oblači in govori nekoliko drugače, a je še vedno domač (oziroma udomačen), še vedno lahko razumemo njegove intence: tako kot Hrvati teran nam hočejo roboti vzeti službe, tako kot Hrvati morje nam hočejo vesoljci vzeti naš *Lebensraum*.

Slaba znanstvenofantastična imaginacija je vedno ksenofobna – ne le v pomenu strahu pred to ali ono tujostjo, temveč že na ravni osnovne drže, ki zanika radikalnost tujosti kot take in jo reducira na variacije človeškosti, pozdravorazumi tujce (robote, vesoljce), kot da imajo intence in motivacije georealpolitike ali *homo economicus*. Strah, sumničavost, obrambna drža do vesoljcev ali robotov je znak že izvršene primarne fobične operacije, redukcije tujosti na človeški zdravi razum, njene imaginarne udomačitve (tujih entitet, tako kapitala kot vesoljcev, se lahko bojimo šele, ko tej entiteti imputiramo intencionalnost, značilno za človeški zdravi razum, denimo pohlep po dobičku ali težnjo po okupaciji teritorija).

Prelomna dela znanstvene fantastike poskušajo, nasprotno, raziskovati tujost v njeni tujosti sami, tj. vprašanja anorganskega življenja, nečloveške inteligence in, kar je tema *Prihoda*, nečloveškega jezika. V *Prihodu* pravzaprav delujeta obe ravni: slaba, ksenofobna imaginacija je na strani vojske, ki vnaprej udomači vesoljce in jim (kot da so vesoljci še eni Rusi, le z nenavadnimi okončinami) imputira georealpolitično racionalnost (kaj hočejo, s kom so zavezniki, kakšna je njihova strategija in kolikšni teritorialni apetiti), medtem ko jim mora lingvistka, ki jo rekrutirajo za komunikacijo z vesoljci, najprej pojasniti, da vesoljci morda sploh ne poznajo prvoosebni zaimkov in intencionalnosti (oziroma da ojdipski tripi morda niso vesoljno univerzalni).

Fascinantno pri *Prihodu* je – v tem je podoben drugim klasikam znanstvene fantastike, kot je *Solaris* (1972, Andrej Tarkovski) –, da je jezik vesoljcev zares alienski, zares radikalno tuj. Naloga lingvistke v filmu ni le, da mora razbrati osnovno slovnično strukturo in pomen posameznih besed (kot pri prevajanju človeških jezikov), temveč je njeno prvo in um razstreljujoče spoznanje, da vesoljski jezik sploh ni linearen, temveč hkraten oziroma simultani, da vesoljci ne nizajo glasu za glasom (oziroma črke za črko) v osnovne pomenske enote (besede), ki se nato, z dodajanjem novih, sestavijo v večje pomenske enote (besedila), temveč da vse povejo oziroma napišejo hkrati, simultano. Pri tem uporabljajo nekakšno dimno črnilo, ki ga brizgajo iz lovkastih rokonog. To dimno črnilo se nato oblikuje v kroge, ki jih vesoljci svojim človeškim opazovalcem najprej podajajo počasi in previdno, sčasoma

pa v vedno bolj kompleksnih oblikah. Tako nam na linearen način, ki nam je domač, torej postopno in zaporedno, razkrijejo radikalno tujost alienskega jezika in komunikacije: vse sporočajo hkrati; ko nekdo razume alienski jezik, lahko iz pogleda na kompleks krogov takoj razume celotno misel (ali sistem misli).

Nadaljnje raziskovanje pokaže, da ni radikalno tuj le alienski jezik, temveč tudi način delovanja njihove inteligence (oziroma da je oboje povezano). Nelinearnost jezika pomeni tudi nelinearnost ali simultanost, hkratnost mišljenja: ne le da o stvareh ne govorijo v linearnem zaporedju, temveč alienska inteligenca tudi ne sklepa ali izpeljuje, ne pozna osnovnih (linearnih) miselnih procedur, značilnih za človeško inteligenco. Vesoljci tudi mislijo vse hkrati, ne na način časovnega sosledja vzrok–posledica, ali premisa–sklep, temveč na način sistema simultane sklopa relacij (so nekakšni strukturalisti, a ne po doktrinarni pripadnosti, temveč po sami formi mišljenja). Enako velja za njihovo dožemanje časa, ki prav tako ni urejen v kavzalno verigo na način, da nekaj v preteklosti povzroči nekaj v sedanjosti, kar lahko potem reproduciramo tako v mislih kot v besedah. Vesoljci tudi trenutke v času vidijo hkrati (ne v smislu toge / pred/determiniranosti – to bi bila še vedno »linearistična« predstava možnosti dožemanja časa kot celote; predstava o »videti v prihodnost« še vedno predpostavlja, da prihodnost obstaja kot trenutek, ki v linearnem zaporedju sledi sedanjosti, s katero je kavzalno povezan), na način neskončno goste in variabilne celote, v kateri ni enostavnih kavzalnosti ali nujnih zaporedij. V enem izmed prizorov v filmu – potem ko se paranoični vojaki odločijo za preventivni udarec in v vesoljsko ladjo nastavijo eksploziv – vesoljci prekinejo s potrpežljivo pedagogijo prevajanja svojega jezika v zaporedje linearnih shem, razumljivih ljudem, in naenkrat narišejo množico kompleksnih krogov, ki se med seboj prekrivajo, dopolnjujejo, variirajo.

Film kasneje sicer degradira v časovne zanke, ki še vedno operirajo z linearnostjo časa (le da so v njem mogoči preskoki posameznih stopenj linearne kavzalnosti), družinske vrednote in svetovni mir, a vseeno v svojih najboljših trenutkih poskuša misliti radikalno tujost inteligence, ki ni strukturirana linearno. A za nekaj podobnega razvoju radikalno tuje inteligence morda ni treba čakati prihoda tuje vrste iz vesolja – lahko da se že dogaja med nami. Že na sami človeški inteligenci kot taki (tudi v njeni linearno-kavzalni različici) je nekaj tujega. Za razliko od vsakdanjega mišljenja ali zdravega razuma, oblike mišljenja, ki je prijetna in domača ter temelji na samoumevnostih in očitnostih oziroma na tem, kar nam je koristno in uporabno (svet, kot obstaja »za nas«), obstajajo tudi »tuje« oblike človeške inteligence (kot sta matematika in znanstveno mišljenje), vstop vanje pa je vedno boleč in nasilen, saj pomeni vstop v nekaj, kar nas presega in je hkrati indiferentno do naših občutkov, kognitivnih zmognosti, intenc, potreb in pričakovanj. Ko premagujemo tisto, kar Gaston Bachelard imenuje epistemološke ovire vsakdanjega mišljenja, se te nikoli ne vdajo brez boja. Začetek pouka matematike v šoli je zato pogosto travmatičen in lahko sproži ksenofobno (»v življenju ne potrebujemo

vse te matematike!») in/ali amnezično reakcijo (po šoku izpostavljenosti matematiki v šoli to v nadaljevanju življenja hitro pozabimo). Simbolno/abstraktno mišljenje samo in tehnologija, zlasti v obliki umetne inteligence in mislečih strojev, tudi v sedanjem človeškem svetu delujeta tuje in grozeče in drža do njiju pogosto ni daleč od tiste, ki jo v razmerju do tujih ljudi imenujemo rasizem (strojem so v času industrijske revolucije pogosto dajali vzdevke, podobne tistim, ki so bili hkrati v uporabi za črnske sužnje in/ali domače živali, kar je bil poskus udomačiti pošastno, grozljivo tujost industrijskih »satanskih mlinov«).

A poleg tega obstaja tudi vidik tujosti/umetnosti človeške inteligence, ki je bližje prelomnosti *Prihoda*: razvoj oblik nelinearnega mišljenja, povezan z novimi mediji in novimi tehnologijami. Ne le da je človeška inteligenca kot taka »umetna« (v pomenu, da ne izhaja iz naše notranjosti in ne ustreza in se ne prilagaja našim namenom in pričakovanjem), temveč se tudi znotraj človeštva formira nova, tuja inteligentna rasa, ki ne misli več ali vsaj ne povsem linearno. V današnji tehnološki kulturi pisava in jezik nimata več primarne vloge (ali vsaj ne tako pomembne, kot sta jo imela v 19. in 20. stoletju). Množice otrok se danes naučijo uporabljati pametni telefon (ter s tem vizualne ikone in podobe), preden se naučijo

hoditi in govoriti (se pravi, še preden se »učlovečijo« oziroma postanejo subjekti). Tudi kasneje, za razliko od klasične šolske situacije izpostavljenosti predpisanemu gradivu v obliki knjige in besedila, prevladuje hkratna izpostavljenost množici informacij, kjer so zvok, slika in dizajn vsaj enako pomembni kot tekst. Te oblike medijske recepcije povratno »reprogramirajo« svoje uporabnike na ravni razvoja osnovnih kognitivnih funkcij: pozornost postaja razpršena in fragmentarna, zmožna za *multi tasking*, a hkrati nezmožna osredotočanja; spomin in mnemotehnike postajajo vse manj pomembne; zmožnost sklepanja in izpeljevanja (osnovi linearnega mišljenja) se umikata zmožnosti simultane povezovanja in kombiniranja. Humanistične reakcije na to tehno-družbeno mutacijo so predvidljivo ksenofobne (tožbe o koncu vednosti in množični poneumljenosti mladine zaradi omamljenosti z novimi mediji) in moralistične (tradicionalna linearna oblika mišljenja nastopa kot norma, glede na katero so nove oblike mišljenja lahko le odkloni), a perspektiva *Prihoda* nam omogoča, da nasprotno od slabe znanstvene fantastike, ki v tujosti prepozna domačnost, prepoznamo in poskušamo razumeti tujost v tistem, kar je na prvi pogled videti domače; manipulacija podob na Instagramu in uporaba Twitterja kot delovanje tuje inteligence in znanstvena fantastika v vsakdanjem življenju?